DOĞAL ORTAMDAN SAHNEYE GEÇİŞ SÜRECİNDE HALK OYUNLARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER VE BAZI TEKLİFLER*

Metin ÖZARSLAN

Mevcut Durum

Batıda 19. yüzyılın ortalarında bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilen folklorun bizde 20. yüzyılın başında Ziya Gökalp (1914), Rıza Tevfik (1914) ve Fuad Köprülü (1914) ile ilmî bir disiplin olarak tanındığı bilinmektedir. Türkiye'de folklorun ilmî bir disiplin olarak tanınmasından daha önce 1900 yılında Rıza Tevfik'in «Raks» (Bölükbaşı 1900) adlı yazısı ile başlayan ve yıllar içinde gerek nazarî, gerekse tatbikî özellikteki halk oyunları çalışmaları 1950 yıllarından başlayarak 1970 yıllarına uzanan süreçte ve daha sonra yıllarda bütün ülke sathında olukça yaygın bir faaliyet olarak ele alınmıştır.

Bugün ülkemizde hemen hemen bütün örgün ve yaygın eğitim kurumlarında, birçok kamu kurum ve kuruluşlarında ve derneklerde pratik olarak öğretilen ve öğrenilen halk oyunları oldukça yoğun bir ilgiye mazhar olmuş durumdadır. Özellikle seksen yıllarından sonra konservatuarların açılmış olmasıyla birlikte akademik seviyede çalışmalar da başlamıştır. Hâlihazırda üç konservatuar bu işin bilimsel temellere uygun bir şekilde yapılabilmesi için eğitim öğretim yapmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, halk oyunları ile uğraşan kişilerin sayısında büyük artışlar olduğu göstermektedir.

Problemler

Halk oyunlarının gerek öğretilmesi, gerek öğrenilmesi ve gerekse sahnelenmesine bağlı olarak öteden beri eğitimcisi, müzisyeni, giyimcisi ve oyuncu kadrosu ile artık oldukça ciddî bir sektör haline gelmiş olduğu ortadadır. Buna paralel olarak bu işin amatör, yarı profesyonel veya profesyonel kişiler eliyle; okul, vakıf veya dernekler gibi kuruluşlar bünyesinde olmak kaydıyla bütün yurt sathına yayıldığı da bilinmektedir.

Bu yaygınlık ve yoğunluk beraberinde bir çok problemi de getirmiş ve konunun uzmanlarının katılımıyla ilki 1987 yılında Ankara'da, ikincisi 1990 yılında İstanbul'da olmak üzere halk oyunları ile ilgili iki akademik toplantı yapılmış ve ortaya çıkan problemler enine boyuna tartışılmıştır. Bunun dışında, irili ufaklı bir çok toplantının konusunu da doğrudan veya dolaylı olarak halk oyunları teşkil etmiştir. Aradan geçen zaman bu toplantılarda ele alınıp tartışılan meselere muhtelf çözüm yolları teklif edilmesine karşılık problemlerin devam ettiği görülmektedir. Bu sempozyum da herhalde böyle bir ihtiyacın mahsulü olmalı diye düşünüyorum.

Halk oyunlarının doğal ortamdan sahneye taşınırken karşı karşıya kaldığı problemleri en genel çizgileriyle hatırlamak ve şöyle sıralamak mümkündür:

Yörelerinde öğretilen halk oyunlarının geniş ve yaygın olarak icra edildiği özellikle büyük şehirlerden medya yoluyla kaynağı tehdit etmeye başlamıştır. Artık yöredeki eğitmenlerin çoğu medya yoluyla seyrettiği oyunların icra şekillerini, sahne düzenlemelerini kaydederek yöredeki oyunları televizyonda seyrettiği şekilde yeniden, fakat yöreye ait olmayan bir kalıba sokmakta ve oyunlar giderek bu yeni fakat farklı veya bozuk oynanır duruma gelmektedir.

Doğal ortamından sahneye taşınan halk oyunlarının diğer bir problemi de eksik öğrenim ve öğretimdir. Bu eksik öğrenim ve öğretim oyunların sahnelenmesinde uygulanan çeşitli varyasyonlarda oyunların bazı kısımlarının kırpılmasına hatta kesilmesine de sebep teşkil etmektedir. Kendi öğrencilerimizden gözlemlediğimiz kadarıyla, dernek veya oklularda bir yöreye ait oyunların tamamını bilen öğrenci-oyuncuların sayısı beklenenin çok altındadır.

Giderek bir sahne sanatı özelliği kazanan halk oyunları, acele ve yarım yamalak bir tarzda, öncelikle yarışma gayesi ile hazırlanmış topluluklarla icra edilmekte ve ve dolayısıyla öğrenim esnasında oyun bünyesindeki küçük renkler ve incelikler dikkatten kaçırılmaktadır. Bu dikkatsizlik ve bigâneliklerin oyunlardaki asıl figürlere de sirayet etme noktasına geldiği görülmektedir.

Halk oyunlarında işin gösteri yönü ilk planda tutulduğu için oyunlardaki inceliklerinin kaybolması engellenemektedir. Amaç araca tercih edilmekte, böylece halk oyunlarının önemi yarışmanın veya gösterinin önemi karşısında değer kaybetmektedir.

Büyük şehirlerde gördüğümüz yarışmalarda belki beş on ayrı topluluk aynı yöreye ait oyunları sergilemekte, fakat hiç biri sergilediği oyunlarda o yörenin oyunlarına yakın olarak icra edememekte, ancak benzetebilmektedirler.

Yarışmalar ölçü alınarak sipariş ekipler yetiştirilmektedir. Yarışma yönergesindeki hükümler de adeta halk oyunlarının dar kalıp içinde icra edilmesine zorunlu teşvik vazifesi görmektedir. Kasetlere kaydelilen müzikle oynayan oyuncularda bir saat işlekliği gözlenmekteyse de ruhtan eser bulunmamaktadır.

Halk oyunlarımız icra edildiği yöredeki adlarıyla bar, halay, horon, hora, zeybek, bengi, karşılama, yallı, vb. gibi karekteristik özelliklere göre bölgesel adlar almaktadırlar. Bu, şüphesiz kendi içinde bir çeşitlilik ve zenginlik işaretidir. Dolayısıyla barın bar gibi halayın halay gibi horanın hora gibi icra edilmesi zarureti vardır.

Son yıllarda, özellikle komple topluluklar kurmak yoluyla icra ve estetik özellikleri birbirine zıt halk oyunlarının aynı topluluklar tarafından oynanması, oyunların mahallî özelliğinin kaybolmasına yol açmaktadır. Oyuncuların iklim olarak hiç bilmedikleri hatta görmedik-

leri yörenin oyunlarını aslına yakın bir şekilde oynamalarıyla, üstelik her yıl yapılan yarışmalara katılmak için aceleyle oluşturulmuş topluluklarla ne kadar başarı sağlanabilir.

Çözüm Önerileri

Günümüzde, halk oyunlarını, hepimizin zaman zaman kendi aramızda alçak sesle dile getirdiğimiz ama bir türlü konuşup tartışmadığımız bazı tehlikeler beklemektedir. Biz bu tehlikeleri, halk oyunlarına farklı bir tasnif teklif ederek irdelemeye çalışacağız.

Bilindiği gibi halk oyunları konusunda yapılan teorik çalışmalarda halk oyunları çeşitli şekillerde tasnif edilmişlerdir. Söz konusu tasnifler, icracılar, icra yerleri, icra biçimleri, konu ve kullanılan araçlar açısından olup, genellikle oyunların dış yapılarına yöneliktir. Bunun dışında, halk oyunları icra edildikleri yöre ve bölgelerdeki adlarına göre de tasnif edilmişlerdir. Burada teklif edeceğimiz tasnif halk oyunlarının öğrenilmesi ve icrası sırasında ortaya çıkan zorluk ve kolaylık, basitlik ve karmaşıklık hususiyetlerine göre olacaktır.

Biz halk oyunlarını -en azından Türk halk oyunlarını- öğrenme ve icra etme becerisine göre;

1– Öğrenimi ve icrası güç halk oyunları

2– Öğrenimi ve icrası kolay halk oyunları

olarak iki tipte tasnif etmeyi de mevcut tasniflere ek olarak teklif ediyoruz.

Öğrenimi ve icrası güç oyunlar: Bu tipteki oyunlar oyun açısından maharet, mukavemet, eğitilmiş insan vücudu, üstün ritm duygusu ister. Öğrenilmesi sabır ve disiplin; dikkat ve dayanıklık gerektirir. Bu oyunların icrası da öğrenimi gibi disipline, maharete, mukavemete ve dikkate dayalıdır. Müzikal açıdan ezgi ve ritmi fazlaca boğumlu ve girift ritm olabildiğince aksak özellikte olabilir.

Öğrenimi ve icrası kolay oyunlar: Bu tip oyunlarda üstün dans yeteneğine ve ritm duygusuna fazla ihtiyaç yoktur. Oyun gücü açısından orta yetenekteki her insanın çok kolaylıkla öğrenip ve icra edebileceği özelliktedir. Çok fazla gayret gerektirmez. Müzikal açıdan ezgi ve ritmi düz havalar basit ezgiler ritmler olabilir.

Bu tasnife bağlı olarak

1- Hızlı ve gösterişli halk oyunları

2- Yavaş ve gösterişli olmayan halk oyunları

şeklinde ikinci bir tasnif de yapılabilir.

Bu tasnifi teklif etmemizin bir sebebi de gizli olarak zaten öyle bir ayrımın olduğuna dikkat çekmek içindir. Yarışmalara hazırlanan bir yöreye ait topluluk yöre oyunlarından en gösterişli ve en hızlı olanlarını repertuarına almakta diğer oyunları görmezden gelmektedir. Belki yarışma yönergesine ek bir madde eklenerek her yeni oyuna artı puanlar verilmek yoluyla bu uygulamadan vaz geçilerek diğer oyunların unutulması önlenebilir.

Öğrenilmesi ve icrası kolay olan

oyunlar ile hızlı ve gösterişli olan oyunlar kendi yöresi dışında da rağbet görmekte ve daha geniş bir alanda mevcudiyetini devam ettirmektedirler. Özellikle ülkemizin sosyolojik bir gerçeği olan köyden şehre veya şehirden metropollere doğru cereyan eden kesif göçler ve medyanın en ücra yerlere bile ulaşması sebebiyle, kaynağın tehdit edilme tehlikesi ortaya çıkmaktadır.

Zorluk derecesi fazla olan oyunlar ile yavaş ve gösterişli olmayan oyunlar, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı topluluk sorumlularınca tercih edilip repertuara alınmamakta, dolayısıyla bütün yurt sathına yayılamamakta ve daha çok oynandığı bölge sınırları içerisinde canlı olarak yaşamaktadır. Aynı yarışma mantığından hareketle bu oyunlar yörelerinde de ya ihmalin gölgesine bırakılmakta ya da unutulmuşluğun kucağına atılmaktadır.

Hızla globalleşen bir dünyada yarın halk oyunlarının durumu ne olacaktır diye bir soru sorarsak bunun cevabı halk oyunlarının geleneksel ortamdaki şekliyle sahneye taşımamızın mümkün olmadığıdır. Öyleyse bir ayrım yapalım otantiklik ve sahne düzenlemesi meselesinden bakalım:

Doğal ortamından sahneye gelen halk oyunları bilinçli birtakım estetik ölçüler esas alınarak sahnelenmektedir. Bu oyunlar yarışmalarda giysi, müzik, oyun icrasının yanında zamana karşı da yarışmak durumundadır. Artık bir seyirci kitlesine karşı oynanan oyunlarda belli kontrollar vardır. Oyundan kaynaklanan figürlerin yanısıra düzenlemenin getirdiği zorunlu hareketler de yapılmaktadır.

Öyleyse doğal ortamında kendi seyri içinde bilinçli bir müdahele olmaksızın değişerek gelişen veya gelişerek değişen geleneksel halk oyunlarını kendi ortamında bırakmak gerekmektedir. Bu oyunlar doğal ortamında geleneksel öğrenme ve öğretme metoduyla gelişme ve değişmelerini sürdürsünler. Bizim yapacağımız kaynağı kurutmaya yönelik çalışmalardan azami ölçüde kaçınarak, geleneksel olan bu malzemeyi çağdaş sunumlarla ama sahne sanatı olarak ele alıp değerlendirmek olmalıdır.

Kaynağını halk oyunlarından alan ve sahneye taşınarak icra edilen ve çoğunlukla eğitimli kişiler tarafından bilinçli bir şekilde estetik kaygılarla birtakım değişiklikler yapılarak oynanan ve oynatılan ve gerek icra ve gerekse icracı açısından dansı andıran, halk oyunlarını da modern halk oyunları diye adlandıralım.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız şekliyle sahneye taşınan unsur halkoyunundan ziyade dansa yakındır düşüncesindeyiz. Çünkü gerek örgün ve yaygın eğitim kurumlarında ve gerekse konservatuarlarda halk oyunlarının öğretilmesi ve sahnelenmesi gelenksel metodlardan ziyade çağdaş metotlarla yapılmaktadır. Öyleyse ortada bir de eğitim meselesi vardır. Bugün şifahî yolla alınan eğitim ile akademik ölçülerde alınan eğitim arasındaki farklılığın halk oyunlarına yansıması göz ardı edilmemelidir. Dola-

yısıyla konservatuar mezunu bir dansçı ile alaylı yetişmiş bir usta oyuncuya aynı kriterlerle yaklaşılmamalıdır. Ayrıca bu iki farklı grup tarafından icra edilen mahsullerin de farklılaştığını belirtelim. Modern şartlarda öğretilip icra edilen sahneye aktarılan bu mahsuller folklorun kapsamı dışına çıkmıştır. Dolayısıyla bu mahsullerin artık sanat düzleminde ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şehirleşme ile beraber elit ve popüler kültürün genelde geleneksel kültürü unsurlarını özelde halk oyunlarını ne derece etkilendiği de enine boyuna irdelenmelidir.

Günümüz dünyasının folklor çalışmalarında, folklor mahsullerinde asılşekil (urform) bulma çabaları, icra teorisi (performance teory) ile son bulmuştur. Bu görüşe göre her icra yeni bir yaratma, yeni bir çeşitlemedir.

Halk oyunları da kadim yazılı edebî metinler gibi statik bir özellikte değildir. Bu bakımdan halk oyunlarında ilk şekil aramak folklorun dinamik olma özelliğine de ters bir anlayıştır Özellikle modern halk oyunları adını teklif ettiğimiz halk oyunlarında urformdan ziyade yöresel özelliklere dikkat edilmelidir.

Elimizde gerek yer, gerek oyuncu, gerek seyirci ve gerekse oyun bakımından çok farklı -yanlış anlamında kullanmıyorum- zeminde ve havada icra edilen ve birbirleriye aynı olmadığı ortada olan iki kültür unsuru bulunmaktadır. Artık bu iki farklı unsuru ayrı ayrı kabul etmenin gerektiğine inanıyoruz. Böyle bir ayrım bazı problemlerin çözümüne yardım edeceği gibi; mahallîden millîye, millîden evrensele doğru yeni ve çağdaş yaratmaların ortaya çıkışını da kolaylaştıracaktır.

Yukarıda ifade edilen hususların yüksek sesle düşünme olarak anlaşılması yerinde olur. Biz bunları düşündük. Düşüncelerimizi uygun bulanlar da, karşı çıkanların olacağı muhakkaktır. Bizim için önemli olan bu hususlar tartışılması ve başka düşünce kapıları açmasıdır. Bu konularda paylaşım, tenkide yönelik düşüncelerin ciddi bir kazanç olacağına inanıyoruz.

NOTLAR

* I. Uluslararası Halk Oyunla Sempozyumu'na (29-30-31 Mayıs 19 İstanbul) Bildiri Olarak Sunulmuştur.

Kaynaklar

BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik, (1900), "Raks Dair", **Nevsal-i Afiyet Salnâme-i Tıbbî** (İstabul 1316).

BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik, (1914), "Folk-lor «Folk Lore»" **Peyam-i Edebî**, 20 Şubat (İstanbul 1329).

GÖKALP, Ziya, (1914), "Halk Medeniyeti", **Halka Doğru**, S. 14, s. 10 (İstanbul 1329),

Halk Oyunlarının Öğretilmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri, (1987), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri, (1990), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınla .

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1914), "Yeni Bir İlim Halkiyat «Folk-Lore»", **İkdam**, 24 Kanun-i Sâni, (İstanbul 1329).